

Tarnai Andor

FALUDI CONSTANTINUS-DRÁMÁJÁNAK PROGRAMJA

1966-ban az Országos Széchényi Könyvtár állományának revíziója során egy *Constantinus Porphyrogenitus* című dráma programja került elő. A negyedréteg alakú, egyleveles nyomtatvány a címen kívül a darab argumentumát (Elöl járó beszéd), és a szereposztást (Beszélgető személyek) közli, végül a második ill. a negyedik felvonás végéről két ének szövegét hozza. Szerzőt nem említi ugyan, de a címről a XVIII. század minden ismerőjének Faludi jut eszébe, s ha a darab Révai Miklós kiadásában megjelent, máig egyetlen ismert szövegével összevetjük, könnyen megállapítható, hogy az argumentum tartalmilag, a szereplő személyek neve és száma pedig teljesen megegyezik a nyomtatásból ismert darabéval.¹ Hiányzik a nyomtatási hely és idő is, de már eleve csak Nagyszombat és 1750, az első előadás éve látszik valószínűnek.² A nyomdahely megállapítása a szöveg megbízhatóságának szempontjából fontos: Faludi ugyanis 1750-ben a nagyszombati tipográfia praefektusa volt, a programot tehát a szerző szeme előtt, nem sokadik kéztől származó rossz másolatból szedték ki.

A nyomtatvány jobb felső sarka leszakadt, de a hiányzó betűket nem volt nehéz kipótolni. A program kiegészített szövege a következő:

C O N S T A N T I N [U S]
P O R P H Y R O G E N I T U S ,
E L Ö L J Á R Ó B E S Z É D

Leo napkeleti Tsászárr halálára kelvén, fiát Constantinust [,] két fő Tanácsira bizta vala, tudni-illik Romanus, és Fokas gondviselésére. Ezek ketten mesterséggel, és erővel egy mást ki-akarták tolni ezen tisztségből. Románusnak szolgált a' szerencse, és azért csak maga igénygette jó-darabig a' fiatal Hertzeg dolgát, és birta az Országot. Azomban meg-tetzvén néki az Urasság, azon mesterkedett, hogy még Constantinust-is ki-szorítaná székébül [,], 's maga fiát emelné a' Tsászárságra. Ezzel a' kevély igyekezettel ugy meg-útáltatta magát, hogy ellene támadnának még tulajdon magzati-is, kik Fokással tzimborát kötvén, arra birták a' dolgot, hogy Románus számkivetésbe küldetett Prota szigetébe: a' Tsászári thronust pediglen, úgymint örökös Ura Constantinus foglalta el. E' történt dologhoz adogatot valamit a' Poësis nagyobb mulatság kedvéért.

[B E] S Z É L G E T Ő S Z E M É L Y E K .

[Contantinu]s Artemius neve-alat.
Romanus azomban gondviselője az Országnak.
Fokás Hadi-Fejedelem.
Basilius Constantinus nevelője.
Mauritius a' Tanácsnak Nagygya.
Artemius Románus fija Constantinus neve-alat.
Leontius az Udvarrt őrzök Kapitánya.

Vízi Ferencz.
Bors György.
Miksa Gábor.
Csobot Márton.
Boros Elek.
Bene Imre.
Bíró Antal.

¹ Faludi Ferentz' Költeményes maradványi. Egybe szedte . . . RÉVAI MIKLÓS. II. Győr, 1787. 2 – 114.; Faludi Ferentz' Költeményes maradványi. . . egybe szedte Révai Miklós. Második meg jobbjított nyomtatás. Pozsony 1787. 95 – 210. A két szöveg szó szerint egyezik.

² A Constantinus-dráma további előadásairól: GÁLLOS REZSŐ: Faludi Constantinusának kései előadása. ItK 1937. 191 – 192.

ÉNEK

a' Második Végezés után.

Igy jár a' ki fuvalkodik,
Mást mint rontson agyarkodik:
A' Szerencse meg-alázza,
Véletlenül le-gyalázza:
Ki-veti, ki-veti öléből.

ÉNEK

a' Negyedik Végezés után.
Constan. Vig-orczával, vidám kedvel
Érted halok *Artemi*
Artem. Vig-orczával, bátor szível
Érted fogyok *Constanti.*
Const. En édessem!
Art. En kedvessem!
Const. Érted fogyok *Artemi!*
Art. Érted halok *Constanti.*

VÉGE

Ha a program argumentumát a Révai kiadásában megjelent „Elöl járó beszéd”-de összehasonlítjuk, olyan mértékű eltérés tűnik elő, hogy a második szöveget erősen átfogalm a zott, átszilizált változatnak kell tartanunk; nagyon eltér a két variáns a szereplők listájában is, ahol egy kivételtől eltekintve társadalmi állásuk más szavakkal van megadva, s nem egyezik egészen sorrendjük sem. Az összehasonlítás megkönnyítésére közlöm a Révai-féle szöveget:

Elöl járó beszéd.

Leó, Nap keleti Tsászá, halálára kelvén, Fiát Konstantinust, két Fő tanácsosira bízta, tudni illik, Románus' és Fókás' gond viselésére. Ezek ketten perrel, 's minden mesterséggel egy mást ki akarták tudni az uraságból. Románusnak szolgálván a' szerentse, jó darabig maga bírta az idétlen Hertzeg helyett az Országot. Azon idő közbenn anynyira nevelkedett a' kevélység benne: hogy még az árva Konstantinust is ki akarta szoritani székéből, 's maga fiát Artémiumt emelni a' Tsászárságra. Melylyel meg útáztatván magát, ellene támadtanak önnön fiai Fókással egyetembenn. El végre szám ki vetésbenn küldetett, Próta' szigetére. A' Tsászári tronust pedig Konstantinus, úgy mint ügyes ura, foglalta el. E'hezz a' Poésis adogatott valamit nagyobb mulatság' kedvéért.

A' beszélgetők.

Konstantinus. Artémius' neve alatt.
Románus. Az Ország' Gond viselője.
Fókás. Fő Hadi Vezér.
Mauritzius. A' Tanács' Eleje.
Basilius. Konstantinus Nevelője.
Artémius. Románus' fia, mind azon által Konstantinus' neve alatt.
Leontzius. Az Udvarhoz tartozó Vitézeknek egyik Tiszt viselője.

Mivel az 1750-ben kiadott programot a megjelenés körülményei miatt kétségtelenül hiteles szövegűnek vehetjük, azt kell eldönteni, hogy Révai írta-e át a Constantinus két változatban meglevő helyeit, vagy Faludi stilizálta-e újra a darabot valamikor 1750 után. Könnyű lenne a döntés, ha ismernénk a Constantinus eredetijét. Faludi ezt az átdolgozáskor is szemmel tarthatta, Révai viszont már nem ismerte, s így az eltérések természetéből elég nagy valószínűséggel következtetni lehetne az átfogalmazó személy kilétére. Minthogy azonban a jezsuita író forrását nem találták még meg, csak Révai kiadói elveire és gyakorlatára, valamint a két szöveg nyelvi és stiláris különbségeire kell hagyatkozni.

Ami Faludi verseinek kiadását illeti, Révai már az első győri kiadásban híven követte az általa legjobbnak tartott szövegeket, a második, pozsonyi kiadásban a fontosabb változatokat

jegyzetben közölte.³ Négyesy László szerint teljesen igaz, ami a pozsonyi kiadás előszavában olvasható: „Én Faludinak Énekeit egybe szedegetni kezdvén, mind addig el nem tekelltem magamat a' ki adásra, míg magának Faludinak keze' írásait nem láthattam. 'S ihol itt a' helyett, hogy többet lelhettem volna, a' mit is igen reményltem vólt, még kevesebbet leltem, 's azok is nagyon különböztek. Mind azon által, kéz írással egybe vetvén, hiven meg tartottam, most kivált a' második ki adásban.” Valószínűleg hasonló tisztelettel gondozta a prózát is, hiszen a győri kiadás előszavában Faludt, a költőt, egy rangba teszi a prózáíróval. Egy szöveg teljes átfogalmazását tehát nem lehet feltételezni róla, s az előadottak alapján azt kell tartanunk, hogy a Constantinus-dramát maga Faludi stilizálta át, mégpedig az első előadás vagyis 1750 szeptembere után. A Révai átdolgozó munkáját kizáró eme ok mellett van azonban olyan érv is, ami az új változatban kifejezetten Faludi tollára utal. Előfordul ugyanis az argumentumban a' verus, iustus, legitimus' jelentésű *ügyes (ügyes)* szó. Ez a mondott értelemben Faludi alkotása, s a Nyelvtörténeti Szótár adatai szerint (III. 887.) más írónál elő sem fordul.⁴

Az új változat néhány más szava határozottan modernebb csengésű a mai fülnek, mint az 1750-es. A régi nyelvben a 'consiliarius' értelmű *tanács tanácsos*, mint a *tanácsos*, de az utóbbi lett a közhasználatú. Érdekes most már, hogy a Wagner-féle *Phraseologia* (1750), aminek létrejöttében Faludnak is volt része, a 'consiliarius' magyar megfelelőjeként a *tanácsnok, tanácsbéli, tanácsadó, tanács* szavakat adja meg, a *tanácsos*-t nem ismeri. A mai nyelvérzék a *Hadi-Fejedelem* helyett jobbnak találja a második változat *Fő Hadi Vezér* kifejezését is. Ez utóbbi pontos megfelelője viszont megtalálható Wagnernél, latinja 'generalis Mareschallus'.⁵

Az új változat stílusa határozottan jobb: tömörebb és világosabb az elsőnél. A kezdő mondat azzal válik rövidebbé, hogy elmarad a számunkra régies és felesleges *vala*, a második tartalmilag világosabb; a harmadikban rövidítő szerkezet kap helyet (*szolgálván*), nincsen erősítő ismétlés (*igyergette és bírta*). Helyes az is, hogy Románus fő jellemvonása, eldugott határozószóból (*kevély igyekezettel*) alannya válik, hátulról előre kerül, s az ellentét aláhúzására Constantinus *árva* jelzőt kap; nagyon jól hat ugyanitt a latinos feltételes mód eltüntetése és növeli az egész argumentum világosságát, hogy Artémiust néven nevezi az író. A következő mondat a már előbb alkalmazott rövidítő szerkezettel (*utáltatván*) és minden felesleges részlet elhagyásával iskolapéldája lehet a tömörítő fogalmazásnak. Az új szöveg világosságát a kevélység kiemelésén kívül az növeli különösen, hogy a drámai cselekmény eredményét — a korábbi periódust felbontva — két önálló rövid mondatba sűrítette Faludi.

A program végére csapott két vers azért fontos, mert Révai közléséből nem tudtuk, hogy Faludi első darabjához, az 1749-ben előadott *Caesar Aegyptus földjén Alexandriában* címűhöz hasonlóan a *Constantinus* felvonásközeiben is énekelték „arietta”-kat. A *Caesar*-ban az első és második felvonás után „Páros Enek”-et, az ötödik végén „Maganoss Enek”-et adtak elő, a harmadikat és a negyediket tánc követte. A *Constantinus* előadásakor a második és a negyedik „végezés”-t fejezte be ének, és valószínű, hogy a többi felvonások után tánc következett. Régen észrevettük, hogy a *Caesar* olasz eredetijében énekszövegek nincsenek; hogy a magyar változatban mégis maradtak fenn, Koltay-Kastner Jenő és utána Gálos Rezső Metastasio-hatásnak tulajdonítják.⁶ A megállapításhoz most azt tehetjük hozzá, hogy a nagy-szombati iskoladramáknak vagy legalábbis azok bizonyos típusának elengedhetetlen tartozéka volt ebben az időben a felvonásközi zene, ének és tánc, de az arányokat, a sorrendet nem követte általános szabály.

A *Constantinus* első énekének változat-értéke van, mert hasonló szöveg már Révai Miklós győri (I. 46.), utána Toldi kiadásaiiban és Négyesy-nél (174.), végül pedig a *Caesar*-dráma végén (45.) napvilágot látott. A négy lenyomat közül három Révain alapul, a Gálos *Caesar*-kiadásának végén levő ettől független, de nagyon közelálló.⁷ A *Constantinus*-programban talált

³ Faludi Ferenc Versei. Kiad. NÉGYESY LÁSZLÓ. Bp., 1900. 114–116. és Révai pozsonyi kiadásának előszava.

⁴ Faludi késői művében, a Téli éjszakák-ban háromszor fordul elő. Révai megtarthatta, de nehéz feltenni róla, hogy önállóan alkalmazta is.

⁵ E példák világosan tanúsítják, milyen fontos lenne Wagner *Phraseologia*-jának feldolgozása Faludi nyelvének és stílusának szempontjából.

⁶ KELLER IMRE: Faludi Ferenc *Caesar*-ja. EphK 1914. 748. — KOLTAY-KASTNER JENŐ: *L'arte poetica di Francesco Faludi*. Corvina, 1922. 74–83. — Faludi Ferenc: *Caesar Aegyptus földjén Alexandriában*. Kiad. GÁLOS REZSŐ. Győr, 1931. 3–9. 46.

⁷ Faludi Ferenc Minden munkái. Pest 1854. II. 890., Faludi Ferenc Versei. 5. kiad. Pest, 1854. 60. A szedés mindkettőben ugyanaz, a szöveg a helyesírástól eltekintve a Révaiéval azonos. Ezt vette át Négyesy is (id. kiad. 174–175.). A forrást, Révait idézem:

Igy jár ki fel fúvalkodik,
Magas helyre ágaskodik!
A' szerentse meg alázza,
Véletlenül le gyalázza;
Ki veti öléből
Ki veti kedvéből.

ének három sora egybeesik a Révai-csoport szövegeivel, a negyedik már eltér, és teljesen elüt a két változat strófászerkezte. Azt gondolom ebből, hogy a két rokonszövegű ariettát különböző dallamra adták elő.

A negyedik felvonás utáni dalszöveg teljesen új; mását, strófaképletét Faludinál sehol nem találtam. Ha a vocativusba tett latin nevek helyett más háromtagú, rimelő szó állna (édesem, kedvesem), s ha fiú és lány felelgetne egymásnak az énekkel, szerelmes duettnek is beillenek.

Azt hiszem, Faludi nemcsak az argumentumot és a szereposztást dolgozta át alaposan, hanem a legelől álló részek után az egész drámát újra stilizálta. Révai a javított szöveget kapta kézhez és adta ki, a Fehéregyházán előadott régi szöveg egyetlen emlékét a most előkerült programban tisztelhetjük. Arról, hogy Faludi bármelyik művét, méghozzá ilyen mértékben átírta volna, az irodalom eddig semmit nem tudott, s talán csak egy eljövendő kritikai kiadás sajtó alá rendezése során ismerünk meg újabb részleteket az író hasonló műhelytitkaiból. Némileg ide vonható jelenségre azonban már Négyesy László figyelmeztetett 1900-ban. Feltűnt neki, hogy Faludi verseinek az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött kéziratának, amit a költő „1773-ban vagy kevésel azután” fejezett be, „nagyon jellemző sajtósága az, hogy hangalak tekintetében sokkal közelebb áll a köznyelvhez, úgy szólván irodalmibb, mint a dunántúli ejtést feltűntető „1777–79-től található szombathelyi példány”. Noha a különbség a két kötet leírása között csak 4–6 év lehet, a különbség következetes: a korábbi kéziratban *társok, álmombul, talpokat, barátot, ábrázotja, nyájosság* alak áll, az 1777–79-ből datálható későbbiben *társak* (társuk), *álmambul, talpakat* (talpukat), *barátat, ábrázolja, nyájosság* stb. Négyesy a módosításban „célzatosságot” lát, de meg sem kíséri a tudatos változtatás megindokolását. Talán nem teljesen felelőtlen ötletnek, ha némi megfontolásra érdemes hipotézisnek minősül az a magyarázat, hogy az 1773 és az 1777–79 között beállt változás Báróczy Sándor nyelvi hatásának tulajdonítható, akinek *Kassádrája* 1774-ben *Erköltsi levelei* 1775-ben jelentek meg Bécsben. Az Erdélyből származó író nyelvében nagy számmal akadnak olyan nyíltabb hangalakú szavak, amilyenekre Faludi nagyhirtelen áttért (*álam, álmát, akaram, barátam* stb.). A dunántúli öreg költő talán úgy érezte, hogy az irodalmi nyelv akkor még bizonytalan formái majd Báróczy hatására és mintájára rögzítődnek, s maga is átvette azokat. Hozzátehetem, hogy nem egyedül. A kezdő Batsányi követte Báróczyt, s híven, egyetlen változtatás nélkül lenyomatta az erdélyi alakoktól hemzseggő *Erköltsi leveleket*, melyeket utóbb Kazinczy írt saját kiadásában a szokottabb norma szerint.⁸

Ha már most nemcsak kronológiailag, hanem nyelvészetileg is kifogástalanul bizonyítható lenne, hogy Báróczy nyelve hatott a Faludiéra, egészen új megvilágításba kerülne a rohoni szegényház öreg papjának irodalmi munkássága. Azt eddig is tudtuk, hogy a *Bölcs emberrel* egy akkorig divatos, eléggé laikus vallásosságot hirdető iratot fordított le magyarra,⁹ hogy azonban új magyar írókat olvasott, eddig csak sejtettük. Már pedig ha így lenne, könnyen érthetővé válnék, hogy miért és milyen befolyásra tette át magyarra élete alkonyán egyetlen regényes elbeszélő művét, a *Téli éjszakákat*, s milyen elevenen tartotta a kapcsolatot korának irodalmi életével. Nem tartom kizártnak, hogy az érett Faludi kifinomult stílusesszközeivel átdolgozott Constantinus-drámát életének utolsó éveiben azzal a céllal vette újra elő, hogy három évtized iskolai porát letisztogassa róla. Ha újabb előadásra is gondolt, nem csalódott: Révai kiadása alapján 1789-ben a Szepes megyei alispán Löcsén háromszor is előadatta a német ifjúsági színjátszás hatásának ellensúlyozására, s Faludi hírére és a korra egyaránt jellemző, hogy a bemutatón a szepesi káptalan is megjelent.

Gálosnál (id. kiad. 45.):

El ne bízd magadat,
Hogy ne valld károdát;
Édes Barátom!
Fogadd tanátsom.

Így jár a' ki fuvalkodik
Magas helyre ágoskodik
A szerentse le gyalázza
Véletlenül meg alázza
Ki-vetti öléből
Ki-vetti kedvéből.

El ne bízd magadat
Hogy ne vald károdát
Édes Barátom
Fogadd tanátsom.

⁸ NÉGYESY: id. kiad. 95–102. — Néhány példa Batsányitól A' magyaroknak vitésége (Pest, 1785) ajánlásából és előszavából. (Összes művei II. Bp., 1960. 9–12.) — munkájakkal, ajánlattam (ajánlottam), példájakat. — Az Erköltsi levelek kiadásáról ugyanott 435–436. Hasonló alakok Anyosnál is vannak (Beszéd az örök kárhozatról. ItK 1915. 106–111.).

⁹ ALSZEGHY ZSOLT: Faludi Nemes Emberének rokonai. ItK 1943.